ललितपुर जिल्लाको दक्षिणी भेगमा प्रचलित लोकगीत

त्रिभुवन विश्वविद्यलाय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र

सङ्कायअन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

नेपाली स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको

दसौं पत्रको प्रयाजनको

निमित्त प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

त्रिलोचन शर्मा

नेपाली विभाग

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं

२०६८

ललितपुर जिल्लाको दक्षिणी भेगमा प्रचलित लोकगीत - त्रिलोचन शर्मा २०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली विषयका छात्र त्रिलोचन शर्माले स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि "ललितपुर जिल्लाको दक्षिणी भेगमा प्रचलित लोकगीत" शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको छ । निजले परिश्रम र लगनशीलतापूर्वक गर्नुभएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु । यस शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण समितिसमक्ष पेस गर्न सिफारिस गर्दछु ।

....

सह प्रा. तुलसीमान श्रेष्ठ

(विभागीय प्रमुख)

नेपाल शिक्षण समिति

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं

मिति :२०६८/०३/०७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
प्रदर्शनीमार्ग, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसका छात्र त्रिलोचन शर्माले स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गर्नु भएको "ललितपुर जिल्लाको दक्षिणी भेगमा प्रचलित लोकगीत" शीर्षकको शोधपत्रको स्वीकृत गरिएको छ ।

....	....	....
सह प्रा. तुलसीमान श्रेष्ठ	प्रा डा. मोतीलाल पराजुली	सह प्रा. तुलसीमान श्रेष्ठ
शोध निर्देशक	बाह्य परीक्षक	विभागीय प्रमुख

कृतज्ञता-ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नको निम्ति प्रेरणा दिँदै शोधपत्र लेखनको सुरुदेखि अन्तसम्म हरदम उचित सल्लाह र अमूल्य समय दिएर सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय गुरु तुलसीमान श्रेष्ठ ज्यूको निर्देशनमा मैले यो शोधपत्र तयार पारेको छु । आफ्नो विविध व्यस्तताका वावजुद पनि स्नेहपूर्वक शोधपत्र लेखनको निम्ति कुशल निर्देशन गरिदिनु हुने श्रद्धेय गुरुप्रति म सदा ऋणी रहने छु ।

निम्न माध्यमिक तहमा नै रोकिएको अधुरो पढाइलाई सूचारु गर्न सहयोग गर्नु हुने ओखलढुङ्गाका इन्जिनियर कृष्णसुदा ढुङ्गानाको गुनलाई म जीवनभर बिर्सन सक्दिनँ । दाउरा बेचेर मलाई पढाइ खर्च जुटाइदिने मेरी आमा स्वर्गीय तुलसीदेवी बासकोटा जो विना म किमार्थ पढ्न असमर्थ हुन्थेँ, उहाँप्रति मेरो श्रद्धा जीवनभर नै भरपूर रहने छ । सत्तरी वर्षको वृद्ध मेरा पिताजी जसले मेरो योग्यतालाई आफ्नो गर्व ठान्नु हुन्छ, उहाँप्रति कुन शब्दले श्रद्धा गरूँ मलाई अन्यौल छ । त्यसै गरी उच्च शिक्षा पूरा गर्ने सम्पूर्ण आर्थिक जिम्मेवारी वहन गर्ने मेरी जीवन सङ्गिनी जमुना शर्माप्रति म आभार व्यक्त गर्दछु । घरायसी वातावरणलाई तनावमुक्त बनाउन र अध्ययन मैत्री बनाउन सहयोग गर्ने मेरा नानीहरू जस्मिन शर्मा र अस्मिता शर्मालाई पनि म धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

ललितपुर जिल्लाको दक्षिण भेगका विभिन्न गा.वि.स. क्षेत्रहरूमा लोकगीत सङ्कलन गर्ने क्रममा गीत गाएर लिपिबद्ध गर्नको लागि सहयोग पुऱ्याउनु हुने, संस्कृतिका विषयमा जानकारी दिनु हुने सम्पूर्ण दाजुभाइ दिदीबहिनी तथा गायक कलाकार आदि सम्पूर्ण सज्जन महानुभावप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्न चाहन्छु, जसले आफ्नो अमूल्य समय दिनुभयो, शोधकार्यमा सहयोग पुऱ्याउनु भयो र सम्बन्धित क्षेत्रका लोपोन्मुख गीतहरूलाई संरक्षण गर्ने अवसर समेत दिनुभयो । त्यस्तै शोध कार्यमा आवश्यक सल्लाह दिनु हुने रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पसका सम्पूर्ण गुरुवर्गमा श्रद्धासहित आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा उचित सल्लाह सुझाव दिनाका साथै सामग्री उपलब्ध गराउनु हुने सहयोगी मित्रहरू टेक सिंह ढकाल दिवाकर के.सी. सुजाता दाहाल आदिलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोधकार्यका क्रममा दक्षिणी भेगका विभिन्न गा.वि.स.हरूसम्म जाने क्रममा सम्पूर्ण समयसँगै रहने भतिज प्रशान्त कुमार शर्मा, जेठानहरू भिमसेन शर्मा र

रमेश शर्मा (छम्पी-४, ललितपुर) को सहयोगप्रति म आभारी छु । शोधकार्य गर्ने क्रममा आवश्यक पुस्तक पत्रपत्रिका उपलब्ध गराइदिनु हुने रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस पुस्तकालयका कर्मचारीहरूप्रति विशेष अभार व्यक्त गर्दछु । त्यसै गरी त्रि.वि. केन्द्रीय पुस्तकालय, जि.वि.स.ल.पु. लगायत ललितपुरका जिल्ल स्तरीय कार्यालयहरू, सम्पूर्ण गा.वि.स.हरू म आफू अध्ययन गरेको श्री ५ महेन्द्र मा.वि., ठूलादुर्लुङ्गका सम्पूर्ण गुरुवर्गहरूप्रति धन्यवाद दिन आफ्नो कर्तव्य सम्झेको छु । यसरी नै साफ टङ्कन कार्यमा सहयोग गरिदिनु हुने सुनेश फोटोकपी एण्ड कम्प्युटर सर्भिसका भाइ सुनेश श्रेष्ठ तथा बहिनी सविना महर्जन (पाँगा, कीर्तिपुर) लाई हृदयदेखि नै धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा शोधपत्र लेख्ने क्रममा आफूले सङ्कलन गरेका लोकगीतसम्बन्धी सम्पूर्ण सामग्री आफूसँग सुरक्षित रहेको जानकारी गराउँदै यो शोधपत्र मूल्याङनका लाािग प्रस्तुत गर्दछु ।

त्रि.वि. दर्ता नं. ६-१-२२-११७१-९८
शैक्षिक सत्र : २०६४/०६५
अनुक्रमाङ्कः ४००१०६

त्रिलोचन शर्मा
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
काठमाडौं, नेपाल

संक्षेपीकृत सूची

इ.पू.	इशापूर्व
उ.मा.वि.	उच्च माध्यमिक विद्यालय
उप.म.न.पा.	उप महानगरपालिका
एफ.एम.	फ्रिक्वेन्सी मोडुलेसन
एम.ए.	मास्टर अफ आर्टस
कि.मि.	किलोमिटर
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
जि.शि.का.	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
नं.	नम्वर
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
मि.	मिटर (लम्वाइ चौडाई नाप्नको लागि)
ल.पु.	ललितपुर जिल्ला
वा.प्र.स.स.	वार्षिक प्रगति समीक्षा प्रतिवेदन
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
स्व.	स्वर्गीय

विषयसूची

परिच्छेद एक : शोधपरिचय **१-७**

१.१ शोधपरिचय १

१.२ शोधसमस्या २

१.३ शोधको उद्देश्य २

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा २

१.५ शोधको औचित्य र महत्त्व ५

१.६ शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा ६

१.७ शोधविधि ६

१.८ शोध पत्रको रुपरेखा ७

परिच्छेद दुई : ललितपुर जिल्लाको संक्षिप्त परिचय र दक्षिणी भेगमा पर्ने क्षेत्रहरूको चिनारी **८-३३**

२.१ भौगोलिक परिचय ८

२.१.१ भौगोलिक अवस्थिति ८

२.१.२ ललितपुर जिल्लाको भौगोलिक सीमाना ८

२.१.३ जलवायु ९

२.१.४ नदी तथा खोलाहरू ९

२.१.५ धार्मिक महत्त्वका नदीहरू/खोलाहरू ११

२.१.६ प्रमुख ताल, पोखरीहरू र धाराहरू ११

२.१.७ धार्मिक तथा पर्यटकीय क्षेत्र १२

२.२ सामाजिक जनजीवन १३

२.२.१ जनसंख्या १३

२.१.२ जनजीवन १३

२.२.३ मुख्य पेशा १४

२.२.४ व्यापार व्यवसाय १४

२.२.५ यातायात १५

२.२.६ सञ्चार १५
२.२.७ उद्योग धन्दा १६
२.२.८ स्वास्थ्य १६
२.२.९ भाषिक एवं साहित्यिक परिचय १७
२.२.९.१ भाषिक परिचय १७
२.२.९.२ साहित्य १८
२.२.१० धार्मिक परिचय १९
२.२.११ ललितपुरका जातजातिहरू १९
२.२.१२ साँस्कृतिक परिचय २०
२.२.१३ शैक्षिक अवस्था २०
२.३ ललितपुर जिल्लाको दक्षिणी भेगको संक्षिप्त परिचय २१
२.३.१ भौगोलिक परिचय २१
२.३.२ नदी खोला तथा झरनाहरू २३
२.३.३ डाँडा तथा भञ्ज्याङहरू २४
२.३.४ जात्रा तथा मेलापर्वहरू २८
२.४ ललितपुर जिल्लाको दक्षिणी भेगको जनजीवन ३०
२.४.१ सामाजिक जनजीवन ३०
२.४.२ मुख्य पेशा र आर्थिक अवस्था ३०
२.४.३ विद्युत सेवा ३१
२.४.४ सञ्चार सुविधा ३१
२.४.५ यातायात ३१
२.४.६ संस्कृति र परम्परा ३१
२.४.७ शैक्षिक अवस्था ३२
२.५ निष्कर्ष ३२
परिच्छेद तीन : लोकगीत सिद्धान्त ३४-५९
३.१ लोकगीतको परिचय र परिभाषा ३४
३.२ लोकगीतका तत्वहरू ३७

३.२.१ पृष्ठभूमि ३७

३.३ लोकगीतका विशेषताहरू ४१

३.४ नेपाली लोकगीतको सिर्जना र अध्ययन परम्परा ४६

३.४.१ नेपाली लोकगीतको सिर्जना ४६

३.४.२ नेपाली लोकगीतको अध्ययन परम्परा ४८

३.५ निष्कर्ष ५२

३.६ नेपाली लोकगीतको वर्गीकरण ५३

३.६.१ पृष्ठभूमि ५३

३.६.२ नेपाली लोकगीतको वर्गीकरण ५४

३.७ निष्कर्ष ५९

परिच्छेद चार : ललितपुर जिल्लाको दक्षिणी भेगमा प्रचलित नेपाली लोकगीतहरूको परिचय र वर्गीकरण **६०-८६**

४.१ पृष्ठभूमि ६०

४.२ ललितपुरको दक्षिणी भेगमा प्रचलित लोकगीतको वर्गीकरण ६०

४.३ लोकगीतहरूको वर्गीकृत परिचय ६१

४.३.१ पर्वगीत ६१

४.३.१.१ रागमालसिरी ६२

४.३.१.२ भैलो गीत ६२

४.३.१.३ देउसी गीत ६४

४.३.१.४ तीजगीत ६७

४.३.२ संस्कार गीत ६८

४.३.२.१ खाँडो गीत ६८

४.३.२.२ सिलोक ६९

४.३.२.३ रत्यौली गीत ६९

४.४ श्रमगीत ७०

४.४.१ असारे गीत ७०

४.४.२ मङ्सिरे (दाँइ) गीत ७१

४.५ बाह्रमासे (विविध) गीतहरू ७२

४.५.१ एकोहोरी गीत ७३

४.५.२ दोहोरी (जुहारी) गीत ७३

४.५.३ भजन कीर्तन ७४

४.५.३.१ कीर्तन ७५

४.३.३.२ भजन ७५

४.५.४ शिशुगीत/बालगीत ७७

४.५.५ नारी आवाजका गीत ७९

४.५.६ तामाङ सेलोमा आधारित गीत ८०

४.५.७ ख्याली वा ख्याल ठट्टाका गीतहरू ८२

४.५.८ झ्याउरे गीत ८२

४.५.९ मारुनी गीत ८३

४.५.१० घाँसे गीत ८४

४.५.११ सवाई ८५

४.६ निष्कर्ष ८६

परिच्छेद पाँच : ललितपुरको दक्षिणी भेगमा प्रचलित लोकगीतहरूको विश्लेषण ८७-१११

५.१ पृष्ठभूमि ८७

५.२ लोकगीतको विश्लेषण ८७

५.२.१ सामाजिक स्वरुपको चित्रण ८८

५.२.२ आर्थिक स्वरूपको चित्रण ९०

५.२.३ धार्मिक स्वरूपको चित्रण ९१

५.२.४ नैतिक स्वरूपको चित्रण ९३

५.२.५ राजनीतिक स्वरुपको चित्रण ९४

५.२.६ प्राकृतिक तथा भौगोलिक स्वरुपको चित्रण ९५

५.२.७ साँस्कृतिक स्वरुपको चित्रण ९७

५.३ काव्यशास्त्रीय विश्लेषण ९९

५.३.१ पृष्ठभूमि ९९

५.३.२ लयात्मक स्वरुपको विश्लेषण १००
५.३.३ रस विधान १०३
५.३.४ अलङ्कार विधान १०७
५.३.४.१ शब्दालङ्कार १०७
५.३.४.२ अर्थालङ्कार १०९
५.४ निष्कर्ष १११
परिच्छेद छ : उपसंहार **११५-११६**
६.१ सारांश र निष्कर्ष ११११२
६.२ भावी अनुसन्धानका निम्ति सुझाव ११३
सन्दर्भ सामग्रीसूची
परिशिष्टहरू

अन्य भाषाका शब्दार्थहरू

(क) अंग्रेजी

Early	पूर्व/पहिले
Vedic	वैदिक
Civilization	सभ्यता

(ख) तामाङ भाषा

आइराग	रक्सी
आस्याङ	मामा
पागौ	दिनुहोस
वोतल नाङ	एकवोतल
सिङला	रूखको/काठको/दाउराको

(ग) संस्कृत

दिवाकर	सूर्य
नमस्तुते	नमस्कार
प्रथम	पहिलो
प्रभाकर	सूर्य